

Łódź, 11.11.2018

Dr hab. Marcin Żemigala
Wydział Zarządzania
Uniwersytet Warszawski

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

W odpowiedzi na pismo Dziekan Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, z dnia 23.10.2018, Pani Prof. dr hab. Marzenny Weresy przyjmuję do recenzji rozprawę doktorską Pani mgr inż. Aleksandry Stanek – Kowalczyk „Factors affecting the scope of data disclosed in corporate non-financial data reports” (praca jest napisana w języku angielskim).

Przewód doktorski został otwarty przez Radę Kolegium Gospodarki Światowej SGH w dziedzinie nauk ekonomicznych w dyscyplinie nauki o zarządzaniu. Funkcję promotora sprawuje Pani Prof. dr hab. Jolanta Mazur, promotorem pomocniczym jest Pan Dr Piotr Zaborek.

Rozprawa doktorska liczy 191 stron, na które składa się abstrakt w języku polskim i angielskim, wprowadzenie, rozdział 1. Genesis of CSR concept, its theoretical frameworks and practical applications, rozdział 2. Factors encouraging an organization to non-financial data disclosure, rozdział 3. Empirical analysis of factors influencing non-financial data scope in GRI reports issued in Poland in 2009-2014, rozdział 4. Summary and conclusions, oraz bibliografia (249 pozycji), spis tabel, spis rysunków, załączniki (survey questionnaire in Polish and English). Jeżeli chodzi o strukturę pracy oceniam ją poprawnie. Kolejność rozdziałów jest dobrze uporządkowana i logiczna.

Wprowadzenie (Introduction) jest napisane prawidłowo, poprawnie jest w nim też sformułowana luka badawcza. Pytania (s.9) i pytania badawcze (s.10) są zasadne w świetle tematu rozprawy. Lepiej jednak nie stawiać pytań zaczynających się od „czy”, gdyż rodzi to ryzyko uzyskania odpowiedzi binarnej (tak/nie) i właściwie może bardzo szybko kończyć proces dociekania. Lepiej zacząć pytania od np. „jak” co pozwala na głębszą eksplorację. Podobnie drobną uwagę mam do sformułowanego celu (s. 10). Czy faktycznie jest nim identyfikacja wskazanych relacji? Czy może jednak identyfikacja i analiza i/lub ocena tychże zidentyfikowanych relacji? Podobnie ma się rzecz w odniesieniu do celów praktycznych (s.10), gdzie znów mowa głównie o identyfikacji, pojawia się perspektywa „tak/nie”. Jednak ogólny schemat składający się z pytań natury ogólnej, celu/ów, zestawu pytań badawczych i powiązanych z nimi hipotezy głównej i hipotez szczegółowych jest prawidłowy. Same hipotezy (s.11) też są sformułowane poprawnie.

Rozdział 1. Genesis of CSR concept, its theoretical frameworks and practical applications. Krótko została przedstawiona geneza CSR a następnie różne ujęcia definicyjne CSR oraz sustainability. Ta dyskusja jest pogłębiona i dojrzała. Autorka wskazuje różnice i podobieństwa między ujęciami różnych autorów. Można by się pokusić jednak o dalsze pogłębienie tej dyskusji. Wymienione przez Autorkę pojęcia (s.14): CSR, corporate

citizenship, corporate sustainability, sustainable business i później: SD, sustainability można by jeszcze uzupełnić np. o corporate social performance, corporate social responsiveness, sustainable science a nawet o business ethics. Dokładnie je ze sobą porównać a wyniki analiz i refleksji zestawić w tabeli. Mimo tego, oceniam ten fragment rozprawy jako dojrzały i wystarczająco pogłębiony, świadczący o umiejętności analizy i syntezy literatury naukowej. Kolejna część rozdziału (1.3) poświęcona jest rozwojowi CSRu. Drobną uwagą redakcyjną, A. Carroll pisze się przez dwa „r” i dwa „l”, w rozprawie jest „Caroll”. Ta część rozdziału jednak nie jest, jak wskazuje jej tytuł o rozwoju CSR. Są tu opisane w zasadzie dwa podejścia: piramida Carrola i teoria interesariuszy Freemana. Oba podejścia są fundamentalne dla CSRu, dla jej rozwoju i aktualnego kształtu. Cieszy to, że Autorka przedstawia pewne zmiany w rozumieniu teorii interesariuszy. Brak jednak tego w odniesieniu do modelu Carrola, który przez niego samego (a także współautorów, np. Schwartz) był modyfikowany. Chociaż faktycznie piramida to ciągle jedno z częściej przywoływanych ujęć. Nie ma w tym podrozdziale jednak tytułowej analizy rozwoju CSR, np. w ujęciu chronologicznym od czasów wspomnianego już w pracy Bowena po współczesną ujęcia, np. popularnego w literaturze modelu Portera i Kramera (także przywoływanego w pracy (np. s.26)). Podrozdział 1.4, który mówi o relacji CSR i business performance oceniam jako słabszą część pracy. Dyskusje o relacji CSR i wyników, CSR – CSP i podobnych perspektywach toczą się w literaturze od wielu lat, materiału do analizy literatury jest sporo. W tej części pracy nie przedstawiono tego w taki właśnie sposób, zamiast tego przywołano pewne dane z raportów i pewne odniesienia do literatury, które dają wrażenie wycinkowego potraktowania dość fundamentalnej kwestii jaką jest właśnie przełożenie CSRu na wyniki. Mimo takiej pewnej słabości w podbudowie literaturowej tej części pracy, dobrze że się ona pojawiała w rozprawie. Podrozdział 1.5 także nie zawiera w zasadzie tego co jest sygnalizowane w jego tytule czyli zastosowania CSRu w Polsce. To raczej subiektywny przegląd danych z raportów (np. FOBu). Dodatkowo nie wiadomo dlaczego Autorka akurat za najważniejsze wydarzenia dla rozwoju CSRu uważa te wypunktowane na s. 30 i 31. Z tego zestawienia wynika, że najważniejsze są osiągnięcia FOBu i ALK oraz działania rządowe. Ale brakuje osadzenia tego w analizach naukowych, akademickich, brakuje uzasadnienia takiego obrazu. Można wskazać zupełnie inny zestaw ważnych wydarzeń i analizować inny zestaw raportów. Dodatkowa uwaga redakcyjna, na s. 32 jest odwołania do źródła (Lewicka – Strzałocka, 2013, s. 287), którego nie ma w bibliografii. Podobnie brak w niej opracowania Więcej niż zysk. Odpowiedzialny biznes. Strategie, programy, standardy (More than just profit. Responsible business. Strategies, programs, standards) [2001] przywoływanego na s. 30 rozprawy. Ten podrozdział także oceniam jako słabszy.

Rozdział 2. Factors encouraging an organization to non-financial data disclosure.

Podrozdział 2.1 przedstawia pogłębioną i osadzoną w literaturze dyskusję na temat rozwoju raportowania niefinansowego, zawartości raportów, jakości danych i sposobów ich analiz. Jest to zrobione w sposób spójny i wyczerpujący. Jedyne zastrzeżenie mam do części o zmianie oczekiwań interesariuszy (s. 37 – 38), która moim zdaniem niewiele wnosi do pracy a dodatkowo jest bardzo skrótowa, można by ją było pominąć bez szkody dla całej rozprawy. Podrozdział 2.2 już bardzo wyraźnie odnosi się do celu, zestawu pytań badawczych i hipotez

postawionych na początku pracy. Jego zawartość pod względem merytorycznym w zakresie różnych motywacji raportowania, zainteresowania interesariuszy kwestiami raportowania, przewidywanymi korzyściami i zagrożeniami związanymi z raportowaniem oceniam bardzo wysoko. Szczególnie część o motywacjach raportowania jest przedstawiona kompleksowo i wyczerpująco, bardzo dobrze osadzona w literaturze, zademonstrowane są przy tym bardzo wysokie umiejętności analizy i syntezy złożonych tekstów i niejednorodnych danych i informacji. Jeżeli wolno mi mieć jednak drobną, raczej redakcyjną niż merytoryczną uwagę, to może lepiej nie mieszać analiz opartych na źródłach akademickich i tych nienaukowych, opartych na raportach, może lepiej to rozdzielać. Pragnę jednak podkreślić, że obie perspektywy są istotne i bardzo dobrze, że Autorka podejmuje się ich analiz. Podrozdział 2.3 także jest bardzo dobrze osadzony w literaturze a dodatkowo wskazuje na lukę badawczą z początkowej części rozprawy. Oceniam go bardzo wysoko z podobnych powodów jak podrozdział poprzedni. Podrozdział 2.4 mówi o regulacjach związanych z raportowaniem. Jego treść świadczy o tym, że Autorka bardzo dobrze zna się praktycznie na temacie jaki podejmuje w rozprawie naukowej. Nie mam uwag do tej części pracy. Podrozdział 2.5 jest bardzo istotny dla całej rozprawy. Dotyczy standardu GRI, który jest najważniejszym i najczęściej stosowanym narzędziem do raportowania a także sama organizacja Global Reporting Initiative jest ważną platformą wiedzy na ten temat. Tekst w tej części pracy jest raczej techniczny, są tu szczegóły dotyczące GRI i GRI standard. Autorka jednak spróbowała wnieść w ten tekst także trochę analiz naukowych, co się udało w części poświęconej wcześniejszym badaniom nad raportowaniem wg standardów GRI. Kontynuacja wątku GRI jest w podrozdziale 2.6 dotyczącym tendencji w raportowaniu oraz 2.7 o raportowaniu wg GRI w Polsce. Także i te rozdziały mają raczej naturę techniczną i praktyczną i są oparte głównie o różnego rodzaju publikacje o charakterze raportów. Rozdziały 2.2 – 2.7 oceniam jako bardzo istotne dla całej rozprawy oraz dla procesu projektowania i prowadzenia badań empirycznych. Merytorycznie nie mam do nich poważniejszych uwag. Zabrakło może głębszej analizy innych niż GRI narzędzi, standardów czy wytycznych do raportowania.

Rozdział 3. Empirical analysis of factors influencing non-financial data scope in GRI reports issued in Poland in 2009-2014.

Podrozdział 3.1. Research concept zaczyna się od zestawienia badań, które dotyczą podobnych kwestii jak te zaprojektowane w rozprawie. Jest to bardzo dobrym zabiegiem, zakorzenia w sposób jednoznaczny projektowane badania w literaturze przedmiotu i podkreśla lukę badawczą zidentyfikowaną przez Autorkę. Sformułowany cel teoretyczny jest trochę inny niż ten z Introduction. Uwagi co do celu teoretycznego i zestawów celów praktycznych są analogiczne jak w Introduction. Uwagi do zestawu pytań badawczych wyraziłem już w Introduction. Podtrzymuję pozytywną opinię co do hipotezy głównej i hipotez pomocniczych. Przedstawienie ich w tabeli i na modelu badawczym jest poprawne. Cały podrozdział oceniam wysoko. Elementy takie jak cel, pytania badawcze, hipotezy są określone zgodnie z rygorami prowadzenia badań naukowych w naukach społecznych, w tym w naukach o zarządzaniu. Podrozdział 3.2 dotyczy metod badawczych. Logicznym wydaje się zawężenie analiz do raportów według wytycznych GRI, jest to także skrótowo wyjaśnione. Wyjaśniono także dolną granicę zbioru – 2009 rok. Nie znalazłem jednak informacji o górnej granicy zbioru – 2014 rok. Dobrze byłoby to wyjaśnić zwłaszcza w świetle obligatoryjności

raportów niefinansowych w świetle nowej ustawy o rachunkowości. Mimo tego, akceptując określone granice 2009 – 2014 zbioru analitycznego i reprezentatywną próbę (100% - 49 przedsiębiorstw) uznaję, że wyniki badań mogą być uogólniane z zastrzeżeniem zmieniających się w czasie samych wytycznych a także innych warunków, np. przepisy i kwestie obligatoryjności. Przy opisie źródeł danych zabrakło mi dokładnego zestawienia tych raportów. Wiadomo, że jest 49 przedsiębiorstw, w obu źródłach danych zidentyfikowano 98 raportów i zaznaczono, że to pokrywa ponad 90% z próby badawczej. Ale nie wiem w ilu przypadkach zanotowano powtórzenia, czy je wyeliminowano, w ilu przypadkach zanotowano więcej niż 1 raport dla danego przedsiębiorstwa i czy wyłączono w takich wypadkach raporty inne niż najnowszy. Dodatkowo nie wiem w jakim okresie pobierane były dane. Jest to dość istotne ze względu na niekiedy długi czas uzupełniania danych przez administratorów baz/stron, co może rodzić ryzyko niepełnych danych. Analizowano 49 przedsiębiorstw, a raczej badano 49 osób odpowiedzialnych za przygotowanie raportu (ostatecznie otrzymano 42 zwroty). Ale nadal niejasna jest liczba 89 raportów. Jedno zestawienie tabelaryczne rozwiązałoby problem. Narzędziem badawczym był kwestionariusz Thorne, Mahoney and Manetti [2014]. Ale nie wiem dlaczego akurat taki wybrano. Nie ma np. porównania różnych kwestionariuszy, które uzasadniłoby wybór akurat tego stosowanego w warunkach kanadyjskich. Brakuje też informacji o adaptacji kulturowej narzędzia. Elementy takie jak sposób analizy każdego raportu, zastosowane testy statystyczne w odniesieniu do każdej z hipotez cząstkowych, operacjonalizacja zmiennych, sposób weryfikacji hipotez oceniam bardzo wysoko. Ogólnie podrozdział 3.2 jest bardzo dobrze przygotowany. Podrozdział 3.3. dotyczy już Findings. Tekst świadczy o panowaniu Autorki nad analizowanym materiałem. Zaprezentowano istotne założenia dla zaprojektowanych analiz a następnie w odniesieniu do każdej hipotezy cząstkowej przedstawiono wyczerpujące wyniki badań, ich opis i interpretację oraz podsumowanie. Często są stosowane różne zestawienia tabelaryczne i graficzne ułatwiające śledzenie tekstu. Jest to zasadnicza część recenzowanej rozprawy, jest to też część, którą oceniam bardzo wysoko i nie mam do niej większych uwag. Widać, że Autorka jest dojrzałą badaczką zarówno jeżeli chodzi o analizy literatury, dokumentów a także zaawansowane analizy statystyczne.

Rozdział 4. Summary and conclusions.

Prócz podsumowań zawarte są tu także kierunki dalszych badań. Ważne, że są one silnie osadzone w badaniach przeprowadzonych w ramach rozprawy doktorskiej, wynikają z nich. Podsumowania podporządkowane są logice zarysowanej w Introduction, odniesione są do celu badań oraz zestawu hipotez. Wyczerpująco sformułowano także zestaw konkluzji. W dyskusji wspierano się dodatkowo źródłami literatury. Wszystkie te elementy oceniam pozytywnie. Na końcu tego rozdziału zamieszczono ograniczenia badań. Jest to standardowy element prac naukowych i bardzo dobrze, że Autorka zdecydowała się go zamieścić. Zabrakło mi wyszczególnienia jeszcze jednego ograniczenia. Prowadzono badania na dokumentach i analizy ilościowe pozyskane za pomocą kwestionariusza ankiety. Co jest prawidłowe. Nie znalazłem jednak wyjaśnienia nieprzeprowadzenia badań jakościowych, np. w postaci IDI z przedstawicielami firm bądź interesariuszami, których bezpośrednio dotyczą raportowane kwestie. Nie jest to zarzut lecz prośba o wyjaśnienie takiego podejścia badawczego.

Kończąc już recenzję zasadne wydaje mi się wyszczególnienie kwestii problemowych, które pojawiły się podczas lektury recenzowanej pracy. Znajdują się one już w powyższym tekście ale dla lepszego ich wyeksponowania postanowiłem zamieścić je w punktach poniżej:

1. Proszę o skomentowanie konstrukcji pytań badawczych i celu/ów.
2. Proszę o komentarz w kwestii definicji różnych pojęć związanych z CSR i SD.
3. Proszę o refleksję na temat ewolucji, rozwoju koncepcji CSR i jej ujęć modelowych.
4. Proszę o refleksję na temat zastosowania koncepcji CSR oraz jej wyników i koncepcji CSP, proszę się odnieść do literatury przedmiotu oraz wyników badań własnych.
5. Proszę o syntetyczne porównanie GRI standard z innymi narzędziami do raportowania niefinansowego.
6. Proszę wyjaśnić kwestie związane z procesem badawczym i użytym kwestionariuszem.
7. Proszę się odnieść do kwestii decyzji o niepodejmowaniu badań jakościowych.

Te problemowe elementy zanotowane podczas lektury rozprawy nie mają charakteru błędów czy poważnych uchybień o charakterze merytorycznym, które mogłyby negatywnie wpłynąć na moją wysoką ocenę całości rozprawy doktorskiej. Moje uwagi dotyczą raczej wyjaśnień, nie mają charakteru zarzutów.

Podsumowując recenzję, uważam że praca jest na wysokim poziomie zarówno merytorycznie jak i metodologicznie. Autorka zna się na badanej materii, pokazała to analizując dokładnie i w wielu miejscach wyczerpująco literaturę przedmiotu. Części literaturowe często nie były tylko suchym opisem ale zawierały wiele elementów analizy komparatywnej a także własnych zestawień np. w postaci tabel. Autorka potrafi także projektować złożone badania w sposób spełniający rygory metodologiczne. Zarówno badania dokumentów (raportów) jak i badania kwestionariuszowe są zaplanowane poprawnie i w wielu miejscach bardzo szczegółowo i wyczerpująco opisane. Autorka potrafi dobrze analizować materiał badawczy, podsumowywać wyniki badań i wyciągać z nich wnioski. Jest świadoma także ograniczeń przyjętego sposobu myślenia, badania i analizowania. Panuje nad analizowanym tematem w sferze literaturowej a także nad zbiorem różnorodnych danych analitycznych. Potrafi wykorzystywać zaawansowane podejścia statystyczne. Wszystko to sprawia, że praca stanowi oryginalne, poważne i dojrzałe opracowanie naukowe. Jest cennym głosem w dyskusji świata akademickiego na temat CSRu a raportowania niefinansowego w szczególności. Praca ma także duży potencjał publikacyjny.

Ostatecznie uważam, że przedstawiona do recenzji praca „Factors affecting the scope of data disclosed in corporate non-financial data reports” autorstwa Pani mgr inż. Aleksandry Stanek – Kowalczyk spełnia wymogi jakie w myśl odnośnych przepisów stawiane są pracom doktorskim. Proszę Radę Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie o dopuszczenie pracy do publicznej obrony. Dodatkowo, z powodów wyszczególnionych w akapicie powyżej, uważam, że praca zasługuje na wyróżnienie.

Marcin Żemigala

Marcin Żemigala